

HABIL. DR. VANDA ŽEKONIENĖ

Lietuvos žemės ūkio universitetas

EKOLOGIJOS SAMPRATA PAGAL
ANTANO BARANAUSKO „ANYKŠČIŲ ŠILELĮ“

Remiantis istoriniais, monografiniais šaltiniais, pateikta krašto žemėveiklių kaita nuo 1000 iki 2000 metų. Detaliau apsisotą ties Anykščių šilo likimu – kokią tai turėjo įtaką poetui.

Cituojami A.Baranausko poemos „Anykščių šilelis“ tekstai, kuriuos poetas su jaunatviška energija ir kūrybine galia pateikia lig šiol nepralenktą žmogaus dvasinės būsenos aprašymą trapios ir lengvai pažeidžiamos gamtos fone, kviesdamas pamąstyti tyloje, pajusti dvasios pakylėjimą.

Poetas Antanas Baranauskas poemoje „Anykščių šilelis“, nevertodamas ekologijos sąvokos, pirmasis pateikė patį poetiškiausią jos apibrėžimą.

ĮVADAS. Žmogus nuo pirmųjų žingsnių daro įtaką gyvenamajai aplinkai. Praeityje dėl nedidelio gyventojų skaičiaus ir menkų techninių galimybių žmogaus daroma įtaka aplinkai nesukeldavo didelių ekologinių problemų. Gal todėl ir dabartinis ekologijos terminas pirmą kartą buvo pavartotas tik 1893 m.¹ Jis kilęs iš graikų kalbos žodžio „oikos“, reiškiančio buveinę, namus. Ekologija, gimusi kaip biologijos mokslo šaka, šiandien virto taikomųjų tyrimų ir net politinės veiklos sritimi². Ekologijos samprata išsiplėtė ir susipynė su aplinkotvarka, aplinkosauga bei kitomis žmonių praktinės veiklos sąvokomis. Vadovaujantis tausojamosios plėtros principais mokomasi derinti aplinkosauginę veiklą su atskirų ūkio šakų plėtra, visuomenės poreikių tenkinimu optimaliu būdu, kai laimi ir aplinka, ir visuomenė. Mūsų šalyje visuomenės supratimas apie tausojamąją plėtrą, aplinkosauginis išprusimas, atsakomybės bei pareigų suvokimas dar gana menkas, dažnai veda į populizmą ar ūkinės veiklos draudimą³.

Viena iš lengviausiai visuomenei suprantamų taikomosios ekologijos praktinės veiklos sąvokų yra miškų išsaugojimas ir gausinimas. Sunkiai suprantamos ir vertinamos tokios labai svarbios miškų funkcijos: esteti-

¹ Ekologija. *Žvilgsnis į pasaulį*, Vilnius, 1999, p. 7.

² M.Šalkauskas, E.Ramoškienė, *Ekologinės informacijos lygmenys. Tausojanti plėtra informacinėje visuomenėje. Tezės*, Vilnius, 2000, p. 22-23.

³ M.Žalakevičius, Tausojančios plėtros principas Lietuvoje biologinės įvairovės apsaugoje, ten pat, p. 58-59.

nės, rekreacinės, biologinės įvairovės išsaugojimo ir pan. Miškai mūsų šalyje dabar užima apie 30% teritorijos. Jie ne tik saugo mūsų krašto gamtinę aplinką, palaiko ekologinį šalies tvarumą, bet yra ir pagrindinis mūsų valstybės atsikuriantis išteklius, reikšmingas krašto ekonomikai. Lietuvoje kasmet iškertama po 5–6 milijonus m³ medienos, o medienos ir jos gaminių eksportas sudaro 8–9% viso eksporto⁴. Tolesnis krašto miškingumo didinimas, apželdinant mišku blogos ūkinės vertės, netinkamus žemės ūkiui žemės plotus, sietinas ne vien tik su geresne krašto ekologine būkle, bet ir su galimais padariniais, kuriuos būtų galima suskirstyti į ekonominius, socialinius, demografinius ir kultūrinius. Manoma, kas ne visi jie darys teigiamą įtaką krašto tausojamajai plėtrai⁵. Todėl Lietuvos miškingumo didinimo programa, kuriai pritaria atskiros žinybos ir ministerijos bei užsienio specialistai, yra daug sudėtingesnė, nei atrodo iš pirmo žvilgsnio.

Žmogaus pastangos saugoti gamtą, plėsti miškų plotus turi labai ilgą istoriją. Teofrastas (372–287 m. pr. Kr.) 300 m. pr. Kr. parašė knygą apie miško medžius, Vergilijus (70–19 m. pr. m. e.) suformulavo kai kuriuos miškų auginimo nuostatus, Plinijus Vyresnysis (23–70 m.) laikė mišką didžiausia Dievo dovana žmogui. Vincentas Bellocensis XIII a. miškininkystės veikaluose mini jau apie 300 autorių⁶.

Darbo tikslas ir metodai. Remiantis istoriniais ir monografiniais šaltiniais, įvertinti to laikotarpio (XIX a.) šalies žemėveikslų kaitą, Anykščių šilo istorinį likimą ir jo padarytą įtaką poetui. Nagrinėjant poemos „Anykščių šilelio“ tekstus, pateikti samprotavimus apie skambia aukštaitiška tarpe pateiktą (nors tiesiogiai nepavartotą) labai poetišką ekologijos sampratą poemoje.

EPOCHA. Lietuvoje pirmieji mokslo darbai apie miškus, jų botaninius tyrimus sietini su Ž.Žilibero, S.Jundzilo, A.Pabrėžos vardais ir siekia XVIII a. pabaigą⁷.

Poemoje „Anykščių šilelis“ perteiktas XIX a. viduryje kraštą apėmęs masinis girių naikinimas. Prof. P.Matulionis (1930), remdamasis istorinių žinių nuotrupomis, intuicija, lygindamas mūsų šalį su kaimyniniais kraštais, sudarė žemėveikslų kitimo diagramą nuo 1000 iki 1900 metų (dabartiniai mokslininkai ją pratęsė iki 2000 m.). Galima diskutuoti dėl Lietuvos miškingumo XI–XVI a. (manoma, kad jis buvo gerokai didesnis),

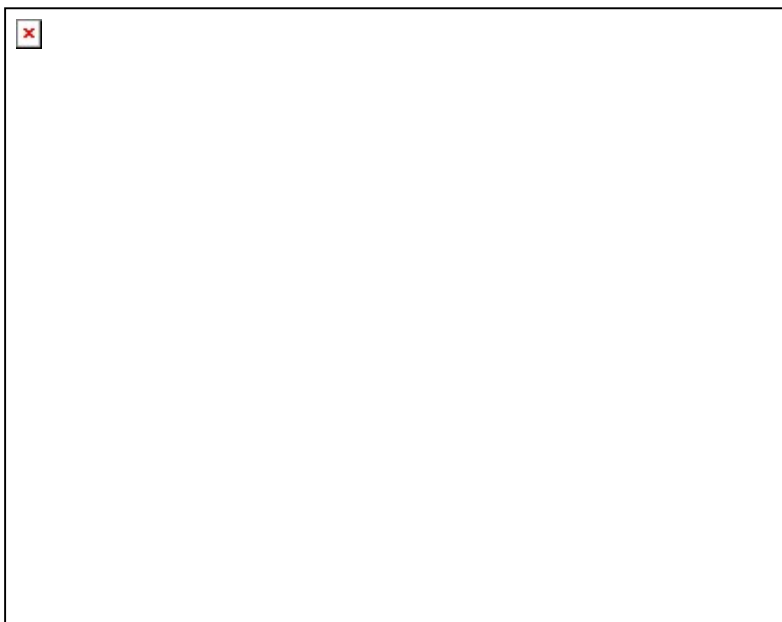
⁴ R.Ozolinčius, Lietuvos miškingumo didinimas krašto tausojančios plėtros požiūriu, ten pat, p. 59–60.

⁵ Ten pat, p. 60.

⁶ *Miškininkystė*, Vilnius, 1979, p. 5–6.

⁷ Ten pat, p. 9.

tačiau P. Matulionio pateikti XVIII–XIX a. miškingumo rodikliai dabarties mokslininkams atrodo realūs⁸.

Antano Baranausko poemoje „Anykščių šilelis“ apdainuotas miškas toks, koks 1811 m. užfiksuotas Anykščių inventoriuose. To meto matavimais jo plotas siekė 4 valakus ir 16 margų. 1845 m. Anykščių šilas buvo suvalstybintas ir kučmeistris jį kone veltui išpardavė. 1852 m. poetas, parvykęs atostogų, dėl atimto beržyno surašė anykštėnų skundą, kurį jie patys nuvežė į Kauną. Poeto minimas tikrai egzistavusio šilelio naikinimas prasidėjo iš didelio vargo. Tai, kas protėviams buvo šventa, ainiams tapo tik pajamų šaltiniu girtavimui, o ne apsiginti nuo bado. Jauną poetą labai žeidė ir miško naikinimas, ir gimtosios kalbos niekinimas, nuovokos apie egzistavimo šiame pasaulyje prasmę neturėjimas. Ir šis susitvenkęs skausmas išsiliejo giesme....

Nerimas dėl miško naikinimo, matyt, atsirado tada, kai žmogus, sunaikinęs mišką, suprato jo svarbą ir ėmėsi jo atkūrimo, nes

*...ūžė, braškėjo medžiai nuo vėjo
Ten, kur lietuviai gyveno...
...Mat lietuvio dūšios
Plikuos plotuos, be miško, lyg tartum apkursta,
Tartum džiūsta nuo saulės ir palengva skursta...*

⁸ Ekologinis miško vaidmuo, Kaunas, 2000, p. 111–112.

BE MIŠKO DVASIA SKURSTA. Kaip minėta, miškų kirtimas, prasidėjęs karų ir marų metais, ilgainiui tapo pasipelnymo šaltiniu. Senosios kartos, vaitodamos, dūšaudamos „truputį praskynę, o proanūkiai jau be jokios gėdos naikinę šilelį... ir tik vėliau suskatę sustojo ir pradėjo vėl auklėti šilelį“, „nelaužė nei mažiausio žabo“. Taigi miškas, kurio vardas – Anykščių šilelis, apdainuotas poeto A. Baranausko, amžiais atsikuriantis, veik nesunaikinamas. Tik reikia laiku sustoti, pamąstyti apie žemėveikslius – nepaversti miško dirbamu lauku, t.y. suvokti naikinimo ribą.

„Poetas surado žodžių ir vaizdų, rodos, nenusakomai dvasinei būsenai atkurti. Tai ne tik žodžiams nepaklūstanti, bet ir paties žmogaus viduje nesuvokiama dvasios pilnatvė“⁹. Šiandien drįsčiau pavadinti tai šauksmu į dvasinę ekologiją.

O kaip pažadinti sąmonę; juk poeto aprašoma visuomenė yra vartotojiška: „keturiasdešimt vežimų pardavę, džiaugdavęsi ant dienos muštinių gavę...“ Ir čia poetas visa savo jaunatviška pajauta, kelerius metus kaupta kūrybine galia (baigė rašyti „Anykščių šilelį“ 1859 m.), lenkyniaudamas su Adomu Mickevičiumi, puikiai sustyguoja niekinama lietuvių kalba poemą, tokią kiekvienam artimą ir suprantamą apie gamtos trapumą ir pažeidžiamumą. Poetas apeliuoja į žmogaus dvasingumą, pasitelkdamas gamtos sudvasinimo motyvus. Tarsi praveria langą į slėpiną girią, kviesdamas įsiklausyti, pamąstyti tyloje, pajusti dvasios pakylėjimą:

*Vidunaktyj teip tyku, – kad girdi, kaip jaunas
Lapas arba žiedelis ant šakelių kraunas;
Girdi, kaip šakos šnibžda medžių kalba šventa,
Kaip žvaigždėlės plevena, gaili rasa krinta.
Dėl to ir širdij visos pajautos nutilsta,
Ramum tykumu, malda dūšia dangun kilsta.*

Poetas budina dvasią, palikęs žemiškus rūpesčius, viliasi suteiksiąs stiprybės žmogui, pajutusiam gamtos didybės slėpinius, nuo kurių „dūšia dangun kilsta“.

Poetui giria – tai namai, šiuolaikiškai – buveinė. Todėl girios augalų ir grybų pavadinimai tiesiog labai artimi, atrodo lyg atkeliavę iš aukštaičio sodybos: „voverušų leikelės, paliepių torielkos“, o baravykas – tai „bliūdas palivotas“. Tiesiog eik į mišką ir grybauk, nes kazlėkai auga pakrūmėm, lepšės – kur drėgna tarp alksnyno, voverušų ieškok, kur sausiau, nes jos „iš po samanų marškos sarmatlyvai kyši“, šalpjonai tarp stuobrių dygsta iš skiedryno, o rudenį iš gruodo išauga žaliuokės... Gry-

⁹ R. Mikšytė, *Antanas Baranauskas. Rinktinė*, Vilnius, p. 7.

bautojo pradžiamokslis. Aprašydamas grybus poetas priartėja ir prie ekologijos moksle vadinamos maisto medžiagų apykaitos grandinės:

*...patys savaimė suglebę supūsta, –
Iš jų trąšos želmenim aplinkon išplūsta.*

O medžių gražumas, „berželiai kaip meldai“, „ėgliai kaip kvietkai“, „putinai krauju varva“, slėpiningos pavėnės, liulančios paversmės, ieva, gluosna, blendis, grūšia, didelė ir tarytum gyva liekna sedulėlė... Visi jie gyvi, gražūs, jauni, liekni, gryni ir todėl labai lengvai pažeidžiami. Galvok eidamas į girią, neįsivaizduojanti, kad čia ir tavo buveinė, neįsivaizduojanti, kad čia ir tavo miestas, neįsivaizduojanti, kad čia ir tavo pūstynė“.

Poetas tiki žmogaus dvasios taurumu. R.Mikšytės žodžiais: „Baranauskas pirmasis lietuvių poezijoje prabilo apie liaudies žmogų, jo dvasinę taurumą“¹⁰. Su pasididžiavimu kalba apie žmogui iš prigimties svetimą naikinimo, alinimo bruožą: durys ne iš lentų, o pintos buvę, laužus kūrė tik iš sausuolių, nekirtę jaunu, sveikų, nebent patys buvo savaimė išvirtę. Įgimta ekologija.

Poeto žmogus ne tik gali suvokti, pajusti, išgyventi gamtos trapumą, grožį, bet ir liaudiškai, su taikliais palyginimais tai nusakyti...

IŠVADA. Poetas, vartodamas liaudžiai labiausiai suprantamus vaizdinius, parodė ne tik gamtos grožį ir jos niokojimą, bet ir visa tai susiejo su žmogaus dvasios didybe ir silpnybe. Pateikė tarytum šilo bangavimą nuo vėjo, kvapų sklidimą, žvaigždžių plevėnimą, rasos kritimą, lyg žmogaus verksmą. Ir kad tai, kas Apvaizdos sukurtas, mums, prastiems žmoneliams, turėtų būti tik žiūrėt patogus. Ir kad reikia išmokyti tai daryti, pajusti. O tai jau dvasinė ekologija.

THE CONCEPTION OF ECOLOGY ACCORDING TO „THE FOREST OF ANYKŠČIAI“ BY ANTANAS BARANAUSKAS

Vanda Žekonienė

Summary

Based on historical and monographic sources the author describes the changes in landed property resources from the year 1000 until 2000. She speaks in detail about the fate of the Anykščiai Forest and what influence it had on the poet.

¹⁰ R.Mikšytė, *Antanas Baranauskas*, Kaunas, 1972, p. 30-31.

She quotes the lines from the poem „The Forest of Anykščiai“ by Antanas Baranauskas, in which the poet with creative youthful energy and creative power presents an as yet unsurpassed description of the spiritual condition of a person in the background of a fragile and easily injured nature inviting one to contemplate in silence and be spiritually uplifted.

In the poem „The Forest of Anykščiai“ the poet Baranauskas without using the concept of ecology was the first to give its most poetical expression.